

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА**ВАКУЛІК О. А.,**

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри

кримінально-правових дисциплін

*(Інститут кримінально-виконавчої**служби**Національної академії внутрішніх справ)***УДК 343.132****ГЕНЕЗА ІНСТИТУТУ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Стаття присвячена історико-правовим передумовам становлення інституту початку досудового розслідування в кримінальному судочинстві. Проводиться узагальнення наукових підходів до проблем початку кримінальної процесуальної діяльності.

Ключові слова: *початок досудового розслідування, кримінальне процесуальне законодавство, кримінальне судочинство, слідчий, прокурор.*

Стаття посвящена історико-правовим предпосылкам становлення інституту початку досудебного расследования в уголовном судопроизводстве. Обобщены научные подходы к проблемам начала уголовной процессуальной деятельности.

Ключевые слова: *начало досудебного расследования, уголовное процессуальное законодательство, уголовное судопроизводство, следователь, прокурор.*

The article discusses the legal and historical background of the Institute of inception pre-judicial investigation in criminal proceedings. Scientific approaches to problem of the beginning of the criminal procedural activities are summarized.

Key words: *start of pre-trial investigation, criminal procedure legislation, criminal proceedings, investigator, prosecutor.*

Вступ. Науковий підхід до реформування системи кримінального судочинства загалом і до визначення шляхів удосконалення інституту початку досудового розслідування зокрема передбачає звернення до історичного минулого, що дозволяє сформулювати комплексне уявлення про багаторічні традиції правотворення, досягнення та цінності національного законодавства, а також об'єктивно оцінити його недоліки [1, с. 7]. У зв'язку із цим дослідження питань, пов'язаних із генезою інституту початку досудового розслідування в кримінальному судочинстві, набуває актуальності, має наукове та практичне значення.

Наукові підходи до проблем початку досудового розслідування висвітлювали такі відомі вітчизняні вчені, як: А.Я. Вишинський, Н.В. Жогін, В.С. Зеленецький, В.І. Зажицький, В.В. Землянська, В.Т. Маляренко, О.М. Мироненко, І.І. Статіва, М.С. Строгович, В.М. Тертишник, Ф.Н. Фаткуллін та інші. Ознайомлення з науковими роботами, в яких досліджувалися питання історичного розвитку процесуального законодавства, засвідчило, що науковці

переважно визнають основним джерелом кримінально-процесуального права Статут кримінального судочинства. Наукові підходи, пов'язані з початком досудового розслідування в кримінальній процесуальній діяльності, мають істотні розбіжності й обґрунтовують його законодавчу регламентацію.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз історико-правових передумов становлення інституту початку досудового розслідування зі Статуту кримінального судочинства 1861 р. до сучасної моделі кримінальної процесуальної діяльності.

Результати дослідження. Статут кримінального судочинства 1864 р. вперше запровадив нову модель досудового слідства, дещо схожу на сучасний європейський тип, в основі якої втілювалася демократична ідея відокремлення адміністративної влади від судової з покладанням на першу функцій переслідування й розшуку, на другу – слідчих повноважень [2, с. 110–113, 132]. У Статуті кримінального судочинства системно та послідовно викладено основні положення кримінального судочинства, які суттєво вплинули на подальший розвиток процесуального законодавства країн пострадянського простору, зокрема й України.

Початок досудового розслідування, за Статутом кримінального судочинства, полягав у первинному пошуку, що здійснювався поліцією з метою підтвердження чуток та відомостей про злочин або про такі події, щодо яких без перевірки неможливо визначити, чи є вони злочином, що по суті було прообразом попередньої перевірки заяв і повідомлень про злочини. Проте згадані положення Статуту науковці не завжди тлумачать однаково. Наприклад, І.І. Статіва вважав, що Статут, а також створені не без певного його впливу перші «радянські» Кримінально-процесуальні кодекси, не передбачали можливості виконання до порушення кримінальної справи перевірочних дій, спрямованих на збирання доказів. Вирішення ж питання про початок розслідування зводилося до «аналітичного розгляду отриманої інформації», тобто лише до її вивчення без яких-небудь процесуальних дій. Учений робить висновок про некоректність отождошення дореволюційного поліцейського розшуку та дізнання як поліцейської діяльності з перевірки непроцесуальної інформації (чуток, анонімні повідомлення тощо) із дослідчою перевіркою в правовому полі Кримінально-процесуального кодексу 1960 р. як процесуальної діяльності, що здійснювалася лише в разі наявності приводу до початку кримінального процесу [3, с. 7].

Аналіз ст. 254 Статуту кримінального судочинства свідчить, що під час проведення дізнання всі потрібні відомості поліція збирала шляхом особистого пошуку, опитувань та негласних заходів без проведення будь-яких слідчих (процесуальних) дій. Про виявлені відомості поліція зобов'язана була повідомляти судовому слідчому з одночасним вжиттям заходів для збереження слідів кримінального правопорушення (злочину або проступку), а також запобігти можливому ухиленню підозрюваного від слідства. У такий спосіб поліція перевіряла відомості про вчинений злочин, щоб не допустити безпідставного розслідування. Наступним етапом вважалось попереднє слідство, що належало вже до компетенції судового слідчого. Оскільки останній не брав участі в попередній (поліцейській) перевірці, він мав можливість неупереджено дослідити обставини події.

Хоча за Статутом кримінального судочинства інститут порушення кримінального переслідування і мав ознаки першого, початкового етапу кримінального судочинства (гл. 3 Статуту мала назву «Про законні приводи до початку слідства»), однак у самостійну стадію не виокремлювався. Не згадувалося й про процесуальне оформлення (фіксацію) такої діяльності зі складанням відповідного документа. Отже, незважаючи на відсутність законодавчого закріплення терміна «порушення кримінального переслідування», правозастосовній практиці він був відомий, тобто де-факто йшлося про неможливість кримінального провадження без процесуальної фіксації моменту його початку [4, с. 124].

О.М. Мироненко [5], В.В. Землянська [6, с. 4] та інші дійшли висновку про рецепцію положень Статуту кримінального судочинства в законодавстві про кримінальне судочинство Української Народної Республіки, Гетьманської держави, Української Народної Республіки часів Директорії.

Після встановлення радянської влади в Україні Народний комісаріат юстиції видав низку циркулярів, спрямованих на вдосконалення діяльності слідчих апаратів [7, с. 3]. У цей період загальні положення кримінального судочинства регламентувалися «Тимчасовим положенням про народні суди та революційні трибунали Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР)» від 20 лютого 1919 р., «Положенням Ради Народних Комісарів про народний суд» від 26 жовтня 1920 р., а також Інструкцією Народного комісаріату юстиції Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – НКЮ УСРР) від 3 червня 1919 р. «Про судочинство» та численними циркулярами НКЮ УСРР, виданими 1920 р. [7, с. 4]. Серед них циркуляри від 20 лютого 1920 р. «Про посилення провадження досудового слідства», «Про строки та порядок передачі справи до суду» та «Про прискорення провадження судових справ». Цими нормативними актами увага судово-слідчих працівників зверталася на необхідність прискорення судочинства за дотримання вимог повноти й об'єктивності під час розслідування злочинів [8, с. 222–223].

1919 р. на території України діяла видана НКЮ «Інструкція для народних слідчих», яка визначала порядок провадження попереднього слідства. Згадана Інструкція ґрунтувалася на «Тимчасовому положенні про народний суд та революційні трибунали», доповнюючи норми цього законодавчого акта про попереднє слідство. У циркулярі Народного комісаріату юстиції (далі – НКЮ) Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УСРР) № 9 від 15 листопада 1920 р. «Про порядок провадження та розгляду кримінальних справ» йшлося про те, що революційний трибунал у справах, обставини яких були зрозумілі для трибуналу, міг визнати непотрібним проведення попереднього слідства і прийняття цієї справи безпосередньо до свого провадження [7, с. 6].

Одним із найважливіших нормативних актів НКЮ УСРР тих часів вважається «Інструкція для народних слідчих», затверджена колегією НКЮ УСРР 18 червня 1921 р. У ній більш детально, ніж у попередній редакції, були сформульовані принципи попереднього розслідування кримінальних справ та визначалися задачі попереднього слідства. Зокрема, вони полягали

у такому: з'ясуванні, коли, де, ким, за яких обставин і який злочин учинено; встановленні шляхом збирання доказів зв'язку між скоєним злочином і особою, яка підозрюється в його вчиненні; дослідженні і з'ясуванні мотивів, що спонукали винного скоїти злочин [9, с. 94].

Перший Кримінально-процесуальний кодекс УСРР (1922 р.) був зорієнтований на змішану форму кримінального процесу, що допускає елементи змагальності на досудовому слідстві.

Процесуалістами до 30-х рр. минулого століття порушення кримінальної справи не виокремлювалося в самостійну стадію кримінального процесу. У зв'язку із цим А.Я. Вишинський зазначав, що порушенню кримінальної справи не надавалося значення самостійної стадії кримінального процесу. Про неї лише згадувалося як про початковий момент провадження [10, с. 145].

У Кримінально-процесуальному кодексі УСРР 1927 р. сукупність процесуальних норм, що регулюють порядок прийняття заяв і повідомлень про злочин та їх розгляд, виокремлено в гл. 7 «Порушення кримінальної справи». Відповідне положення закріплене й у директивному листі Прокурора Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) від 13 серпня 1934 р. «Про якість розслідування», де зазначалося, що «<...> порушення кримінальної справи і початок розслідування можуть мати місце лише після винесення мотивованої постанови відповідним слідчим органом, яка затверджена прокурором». Цей лист по суті закріпив керівну роль прокуратури, оскільки без її згоди відтоді не порушувалося жодної справи [50, с. 34]. У цей самий період відомий вчений М.С. Строгович вперше в теорії кримінального процесу виокремлює «Порушення кримінальної справи» як самостійну стадію, обґрунтовуючи це в подальших своїх роботах наявністю специфічних завдань і принципів під час перевірки заяв і повідомлень про злочини, що відрізняються від завдань подальших стадій кримінального процесу [11].

Наприкінці 50-х рр. ХХ ст. порушення кримінальної справи було виокремлено як стадія, що пояснювалося необхідністю підсилення правової захищеності особи, що потрапила до сфери кримінального процесу на початковому етапі кримінального судочинства, де законне й обґрунтоване рішення про порушення кримінальної справи не тільки формувало в населення уявлення про нові засоби боротьби зі злочинністю, але й вважалось правовою підставою для застосування передбачених законом заходів процесуального примусу та проведення слідчих дій (за винятком огляду місця події) [12, с. 22]. Для цього періоду характерним було підсилення прокурорського нагляду та практична відсутність судового контролю на початковому етапі реагування державними органами та посадовими особами на повідомлення про вчинений злочин.

З ухваленням 25 грудня 1958 р. «Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік» створено правову базу, на засадах якої в союзних республіках створювалися нові Кримінально-процесуальні кодекси, та сформульовано ідею єдності правоохоронних органів держави в боротьбі зі злочинністю: суд, прокурор, слідчий та орган дізнання були ланками одного ланцюга, пов'язані між собою спільністю завдань і принципів діяльності. Саме відтоді законодавець вперше процедуру порушення кримінальної справи виокремив у самостійну стадію. Закріплювалися приводи та підстави, а також процесуальний порядок порушення кримінальної справи.

В УРСР новий Кримінально-процесуальний кодекс (далі – КПК) затверджено 28 грудня 1960 р., а введено в дію 1 квітня 1961 р. До нього у відповідні розділи були без змін включені всі норми Основ 1958 р., деякі норми раніше чинного кримінального процесуального законодавства з урахуванням слідчої та судової практики, а також досягнень радянської науки кримінального процесу. КПК УРСР 1960 року віддзеркалив процес «відбудови змішаної, змагально-розшукової форми кримінального судочинства». КПК 1960 р. регламентував процедуру порушення кримінальної справи, а також порядок оформлення рішення про порушення кримінальної справи або відмову в її порушенні (ст. 112). Р. 2 мав назву «Порушення кримінальної справи, дізнання та попереднє слідство», а гл. 8 – «Порушення кримінальної справи». Надалі стадія порушення кримінальної справи проіснувала без суттєвих змін у КПК УРСР у редакціях 1968, 1974, 1984 рр.

КПК 1960 р. для свого часу вважався прогресивним законодавчим актом, що визначав порядок кримінально-процесуальної діяльності понад чотирьох десятиліть, закріпив правову основу стадії порушення кримінальної справи як самостійного етапу кримінального судочинства. А.А. Давлетов і Л.А. Кравчук зазначають, що проведеному масових репресій у роки сталінізму «багато в чому сприяв «легковажний» механізм судочинства, що дозволяв включати усю каральну міць органів кримінального переслідування негайно після одержання повідомлення про злочин. Інерція розпочатого розслідування вела правозастосовну практику до обов'язкового обвинувачення, а потім до направлення справи до суду, який, у свою чергу, «штампував» обвинувальний вирок. Зупинити таку машину, що набрала обертів, було вкрай складно» [13, с. 115].

Із введенням у кримінальному процесі самостійної стадії порушення кримінальної справи, як зазначали Н.В. Жогін і Ф.Н. Фаткуллін, «<...> запроваджується початок законності в початковий період кримінально-процесуальної діяльності, надаються чіткість, визначеність та правова стійкість відносинам, що виникли під час цієї діяльності, забезпечується захист прав і законних інтересів громадян, виключається можливість свавілля і беззаконня» [14, с. 30].

Отже, стадія порушення кримінальної справи в радянському кримінальному процесі вважалась важливою гарантією забезпечення захисту від свавільного застосування державними органами заходів кримінально-процесуального примусу. Проблеми процедурного та процесуального характеру, які водночас породжувала ця стадія, відходили на другий план. Законодавець та суспільство були готові з ними миритися для досягнення більш важливої мети [15, с. 37].

З 1970-х рр. в юридичній науці набула поширення концептуальна позиція щодо віднесення порушення кримінальної справи до самостійної, повноцінної й обов'язкової стадії кримінального процесу. Оpubлікована значна кількість наукових робіт, в яких авторами наводяться доводи про те, що порушенню кримінальної справи притаманні всі ті ознаки, якими характеризується процесуальна стадія взагалі, і водночас відсутні причини не вважати її такою. Проте науковці не були одностайні в питаннях оцінки правової природи початку досудового розслідування (процесуальної чи адміністративної) та юридичного факту, з якого починається досудове розслідування. Зважаючи на те, що в межах дослідження не вбачається можливим детально відобразити полеміку із зазначеної проблематики, наведемо декілька позицій науковців, аналіз яких дозволить одержати відповідне уявлення про кримінально-процесуальні доктрини тих часів.

Значну увагу проблематиці першої стадії кримінального процесу (порушення кримінальної справи – О. В.) присвятив В.С. Зеленецький, який комплексно і всебічно підійшов до її висвітлення. Як і більшість науковців, В.С. Зеленецький стверджував, що поняття «порушення кримінальної справи» є багатозначним, у нього вкладено кілька теоретичних і практичних смислових значень. Суть порушення кримінальної справи, на думку вченого, полягає в чотирьох аспектах. По-перше, йшлося про самостійний інститут кримінально-процесуального права, регламентований гл. 8 р. 2 КПК (у редакції 1960 р.) «Порушення кримінальної справи», яка об'єднувала відокремлену сукупність правових норм (ст. ст. 94–100). По-друге, на стадії порушення кримінальної справи відбувалося приймання заяв та повідомлень про злочини, їх перевірка та розгляд встановленим законом порядком. По-третє, порушення кримінальної справи розуміли як провадження (процедуру), тобто сукупність здійснюваних компетентними особами дій, пов'язаних із рішенням про порушення кримінальної справи. По-четверте, йшлося про результат ухваленого компетентними органами рішення, зафіксованого у відповідній постанові особи, яка провадила дізнання, слідчого, прокурора або судді. Також звертається увага на те, що всі смислові значення даного поняття взаємопов'язані і в реальному кримінальному процесі реалізуються в їх об'єктивній єдності. Виходячи із запропонованих підходів, автор пропонував згадану стадію іменувати «Дослідчим кримінальним процесом», обґрунтовуючи це тим, що сама назва «Порушення кримінальної справи» не цілком відображає її суть, вона є вузькою йоднобічною, передає зміст лише одного з можливих рішень, коли на практиці можуть виноситись рішення і про відмову в порушенні кримінальної справи і про направлення заяв та повідомлень за належністю [16].

Відповідно до КПК 1960 р., рішення про порушення кримінальної справи ухвалювалося у формі відповідної постанови. Для вирішення питання про порушення кримінальної справи, відмову в цьому або направлення заяви, повідомлення чи іншої інформації за належністю, необхідно було виконати декілька невідкладних дій для перевірки заяв і повідомлень про злочини. Тому В.Т. Маляренко зауважував, що цю стадію в досудовому провадженні варто називати «Перевірка і вирішення заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини». На цьому свого часу наполягав і В.М. Тертишник, який запропонував іменувати цю стадію «Дізнання», оскільки це поняття відповідає змісту й формі здійснюваної на цьому етапі процесуальної діяльності (прийняття, перевірки і розгляду заяв та повідомлень про злочини).

На думку деяких учених, найбільш прийнятною назвою цієї стадії кримінального процесу за КПК в редакції 1960 р. мала бути «Перевірка і вирішення заяв та повідомлень про злочини». Адаже в стадії порушення кримінальної справи така справа порушується не завжди. На цій стадії кримінального процесу перевіряються заяви й повідомлення про злочин. Нарешті, В.І. Зажицький висловлювався про цілковите заперечення стадії порушення кримінальної справи, яка, на його думку, не могла прирівнюватися до самостійної стадії кримінального судочинства.

Незважаючи на очевидну прогресивність процесуальної регламентації стадії порушення кримінальної справи в КПК 1960 р. порівняно з попередніми джерелами кримінально-процесуального законодавства, все ж таки вченими та практиками того часу зазначалися

численні порушення норм процесуального та матеріального права саме під час реагування на заяви та повідомлення про злочини [17, с. 18].

З ухваленням 2012 р. чинного Кримінального процесуального кодексу України запроваджена нова сучасна модель початку кримінального провадження. Оновлена процедура кримінальної процесуальної діяльності набула особливого значення щодо запровадження спрощеної процедури початку досудового розслідування з моменту отримання уповноваженими законом органами інформації про кримінальне правопорушення, що фактично скасувало відому практиці досліду перевірку за заявами та повідомленнями про злочин.

За Кримінальним процесуальним кодексом України, досудове розслідування починається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, чому передують приймання та реєстрація заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою особою (ч. 4 ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України).

Висновки. У підсумку зазначимо, що узагальнення різних думок щодо проблем початку кримінальної процесуальної діяльності свідчить про підвищену увагу науковців та практиків до зазначеної проблеми, зважаючи на історично-правові передумови становлення вказаного інституту. У результаті дослідження генези інституту початку досудового розслідування в кримінальному судочинстві необхідно акцентувати увагу на наукових підходах щодо регламентації кримінальної процесуальної діяльності. Незважаючи на істотні розбіжності в поглядах та наукових підходах, можна констатувати, що всіма, без винятку, дослідниками підкреслюється особливе значення точної й обґрунтованої законодавчої регламентації початку кримінальної процесуальної діяльності як такої, що визначає також і подальший напрям розслідування, та наголошується на необхідності дотримання прав і законних інтересів осіб, залучених до кримінальної процесуальної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України: навч. посібник. Київ: Атіка, 2001. 296 с.
2. Устав уголовного судопроизводства. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. с изложением рассуждений, на коихъ они основаны. Спб.: Изд. Госканцелярии, 1866. 495 с.
3. Статіва І.І. Початковий етап підготовчого провадження в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 22 с.
4. Коротких А.М. Возбуждение уголовного преследования в России по Судебным уставам 1864 г. Бизнес в законе. 2007. № 3. С. 124–128.
5. Мироненко О.М. Суд і судочинство в УНР (березень 1917 р. –квітень 1918 р.). Вісник Академії правових наук України. 1994. № 2. С. 68.
6. Землянська В.В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, Гетьманату Скоропадського та Директорії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 20 с.
7. Рогожин А.И. Процессуальное право УССР в период военной интервенции и гражданской войны: конспект лекции по истории государства и права УССР / Харьков. юрид. ин-т. На правах рукоп. Харьков, 1966. 40 с.
8. Симчук А.С. Генезис проблемы приводів до порушення кримінальної справи після судової реформи 1864 р. Університетські наукові записки. 2008. № 2 (26). С. 221–225.
9. Землянский П.Т. Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы советской власти (на материалах УССР). Киев: Типография МВД УССР, 1972. 307 с.
10. Вышинский А.Я. Курс уголовного процесса. М.: Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1927. 222 с.
11. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. М.: АН СССР. 1958. 507 с.
12. Максимов П.В. Концепция возбуждения уголовного преследования по российскому уголовно-процессуальному законодательству XI – XX вв. (историко-правовое исследование): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ростов, 2005. 30 с.

13. Давлетов А.А. Стадия возбуждения уголовного дела – обязательный этап современного отечественного уголовного процесса. Российский юридический журнал. 2010. № 6. С. 114–120.
14. Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. Возбуждение уголовного дела. М.: Госюриздат, 1961. 206 с.
15. Рыбак С.В., Каразей О.Г. Реформирование стадии возбуждения уголовного дела: теоретические рассуждения или назревшая необходимость? Законность и правопорядок. 2013. № 4(28). С. 35–40.
16. Зеленецкий В.С. Возбуждение уголовного дела. НИИ изучения проблем преступности Акад. правовых наук Украины. Харьков: КримАрт, 1998. 340 с.
17. Вакулік О.А. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 184 с.

ЛІТКЕВИЧ Д. О.,
аспірант кафедри
кримінального процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.13

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ДОКАЗУВАННЯ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У статті сформульовані напрями сучасної інформатизації кримінального провадження. Розглянуто взаємозв'язок між науково-технічним прогресом і кримінальним процесуальним доказуванням.

Ключові слова: науково-технічний прогрес, кримінальне процесуальне доказування, кримінальне провадження.

В статье сформулированы направления современной информатизации уголовного производства. Рассмотрена взаимосвязь между научно-техническим прогрессом и уголовным процессуальным доказыванием.

Ключевые слова: научно-технический прогресс, уголовное процессуальное доказывание, уголовное производство.

The directions of modern informatization of criminal proceedings are formulated in the article. The interrelation between scientific and technical progress and criminal procedural proof is considered.

Key words: scientific and technical progress, criminal procedure of proof, criminal proceedings.

Вступ. Сучасний розвиток суспільства вимагає переосмислення впливу науково-технічного прогресу на всі сфери життєдіяльності, зокрема на кримінальний процес. Правова регламентація використання досягнень науково-технічного прогресу в кримінальному провадженні обумовлюється необхідністю унормування правовідносин, що виникають у зв'язку із запровадженням досягнень сучасних наукових інноваційних технологій у слідчу та судову практики.

